Riksantikvarieämbetet
Verkssekretariatet/FoU
Box 5405
114 84 Stockholm

2014-06-18

DDnr: 3.4/2010:99

FoU Slutredovisning 3.2.2-3403-2010 Följeforskning inom uppdraget Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer

Ansvarig institution:
Projektbidraget har betalats ut till Statens konstråd (projektledare: Henrik Orrje) som vidarebefordrat medlen för följeforskning till utföraren (se nedan).

Underskrift: Henrik Orrje ..... Ort och datum: Stockholm 18/6 2014

Utförare:
Samhällsplanering och miljö, KTH
Drottning Kristinas väg 30
100 44 Stockholm

Följeforskare: Maria Håkansson
Titel/befattning: Tekn Dr, universitetslektor
Född: 1966
Adress: Urbana och regionala studier, Drottning Kristinas väg 30, 100 44 Stockholm
e-post: maria.hakansson@abe.kth.se

Projektmedarbetare: Maria Håkansson, 1966 (följeforskare)

Sammanfattande resultat

Resultatet av följeforskningen för regeringsuppdraget *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer* har dels varit av projekt- och processtödjande karaktär, dels genererat slutsatser om genomförandet och det myndighetsgemensamma arbetet, dels slutsatser utifrån de erfarenheter som gjorts i de 13 samverkansprojekten som genomförts under uppdragstiden. Det kan kort sammanfattas i följande punkter:

- Uppdraget/myndigheterna har haft en legitimerande roll för att pröva arbeta på andra sätt än man vanligen gör.
- Förankring och engagemang hos ledning och medvetna beställare har generellt stor betydelse för hur väl projekten lyckats.
- Det finns ett utbrett "statytänkande" i relation till gestaltning av offentliga miljöer hos flera olika kompetenser som behöver uppmärksammas och brytas.
- Finns behov av begreppsutveckling kring gestaltning av offentliga miljöer som aktivitet.
- En vidgad syn på "gestaltning" uppkom hos myndigheterna som inkluderar även sociala processer och meningsskapande kring platser.
- En vidgad gemensam syn på offentliga miljöer hos myndigheterna som även innefattar landskap och större sammanhängande miljöer och stadsmiljöer generellt.
- Gestaltningsprocessen i sig kan utgöra en temporär offentlig miljö.

- Vardagsmiljöerna måste uppmärksammas som centrala i diskussioner om gestaltning av offentliga miljöer, snarare än ett fokus på stadens "finrum".
- Olika kompetenser och kunskapsområden bidrar till gestaltningen av offentliga miljöer.
- Samverkan kräver tydliga samarbetsprocesser, där roller, mål, förväntningar och spelregler klargörs inledningsvis.
- Samverkan gynnas av att fysiskt arbeta tillsammans och att det också sker på den geografiska plats som arbetet gäller mer än som enstaka studiebesök.
- Konflikter och olikheter bör ses som en tillgång och utvecklingsdrivande i samarbeten. Däremot ska låsningar beroende på revirstrider mellan kompetenser motverkas genom tydliga processer och löpande kommunikation.
- Gestaltningskompetens uppkommer i mötet mellan olika kompetenser.
- Traditionella gestaltningskompetenser som arkitekter och landskapsarkitekters kompetens måste uppmärksammas och ges utrymme att utövas i byggprocessen, också i samarbeten med andra kompetenser.
- Antikvarisk kompetens kan bidra genom att synliggöra värden och kvaliteter i den byggda miljön och landskapet, som bidrar till att synliggöra tidslager, och att skapa värden och kvaliteter i förändringsprocesser.
- Konstnärlig kompetens kan bidra processtödjande och inte bara med fysiska objekt, kan ha en roll av ifrågasättande, skapa temporära offentliga miljöer för reflektion kring platsens kvaliteter, användning och värden, men också med konkreta fysiska utformningar eller verk, enskilt eller i samarbeten med andra.
- Utmaningen att tillföra nya frågor eller kompetenser i sena skeden av plan- och byggprocesser bekräftas genom uppdraget. Att arbeta processinriktat, med exempelvis gestaltningsprogram och olika deltagandeprocesser i tidiga skeden är ett viktigt komplement med betydelse för offentliga miljöers utformning och användning.

Bakgrund och syfte

Bakgrund regeringsuppdraget Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer
I propositionen *Tid för kultur* (prop. 2009/10:3) slog regeringen fast att samverkan inom miljö- och kulturpolitiken och särskilt kring gestaltning av den offentliga miljön måste stärkas. Som en följd gavs Statens konstråd, Riksantikvarieämbetet, Boverket och Arkitekturmuseet i uppdrag att under perioden 2010-2012 samverka om gestaltning av offentliga miljöer. Uppdraget kom från Kulturdepartementet (Arkitekturmuseet, Riksantikvarieämbetet, Statens konstråd) och Socialdepartementet (Boverket). Efter myndigheternas delrapportering till departementen 2011 förlängdes uppdraget till utgången av 2013.

Syftet med uppdraget var att "*stärka en helhetssyn i gestaltningen av offentliga miljöer som i högre grad förmår att väga samman olika perspektiv och för att stärka konstens och andra gestaltningsområdens roll i samhällsutvecklingen*". (Regleringsbrev Statens konstråd 2010) Det skulle ske genom ett utvecklat samarbete mellan myndigheterna. Samarbetet skulle resultera i spridning av goda exempel på "*hur platsspecifik konstnärlig utformning och en medveten arkitektur och formgivning kan ingå i och bidra positivt till en helhetsplanering av offentliga områden, platser eller byggnader.*" (Regleringsbrev Statens konstråd 2010). I det styrdokument myndigheterna tog fram för uppdraget angavs tre övergripande målområden:

1. Metodutveckling – Utveckling av teorier, metoder och arbetsformer som främjar ett helhetsperspektiv och stärker samverkan mellan myndigheter och professioner som arbetar med utvecklingen av den fysiska offentliga miljön.
2. Goda exempel – Genomförande av samverkansprojekt som i praktiken visar hur ovan nämnda metodutveckling kan stärka gestaltningen av offentliga områden, platser eller byggnader.
3. Kommunikation – Sprida kunskap om den metodutveckling som har tillämpats och de resultat som har uppnåtts i samverkansprojekten till de myndigheter och professioner som arbetar med utvecklingen av den fysiska offentliga miljön. (Styrdokument 2010)

Planerare, arkitekter, antikvarier, formgivare, designer och konstnärer räknades upp som målgrupp i regleringsbreven från 2010. Mellan dessa, sinsemellan och med övriga professioner som arbetar med utvecklingen av den fysiska miljön, skulle uppdraget verka för samarbeten. Samverkan skulle också ske med beställare (kommuner och fastighetsägare) och brukare/medborgare. Detta kan avse boende eller andra som använder den offentliga miljön. Ett barn- och ungdomsperspektiv lyftes särskilt fram.

Fem kvalitetsmål togs fram för att uppnå den övergripande visionen *att utveckla nya arbetsformer och processer för planering och utformning av offentliga miljöer som långsiktigt ger ökad tillgång till goda gestaltade byggnader, miljöer och landskap.* De är alla inriktade på kvaliteter och förutsättningar för en god process, det vill säga inte på det fysiska/konceptuella gestaltade resultatet. Dessa fem mål kan därmed närmast ses som en modell för önskad metod:

1. Relevant gestaltningskompetens anlitas medvetet under hela plan- och byggprocessen.
2. Medborgarperspektivet genomsyrar planeringsarbetet vid gestaltning av offentliga miljöer.
3. Alla kompetenser samverkar för att uppnå ett helhetsperspektiv kring gestaltning.
4. Platsens historia utgör en av utgångspunkterna i gestaltningsprocessen.
5. Plan- och byggprocesserna präglas av en helhetssyn där arkitekturen och konstens samt andra gestaltningsområdens ges större utrymme.

För att uppnå dessa mål har tretton samverkansprojekt med fokus på olika typer av offentliga miljöer utsetts, olika aktiviteter genomförts och kommunikationsinsatser gjorts under 2010-2013.

Följeforskningens syfte

Syftet med följeforskningen har varit att följa myndigheternas genomförande av regeringsuppdraget med speciellt fokus på samverkansprojekten och den samverkan som skett, och vilka förutsättningar som varit av betydelse för att uppnå den övergripande målsättningen om ett helhetsperspektiv på gestaltning vid planering och byggande.

Följeforskningen bedrevs under perioden december 2010-13 och började alltså ett år efter att myndigheternas arbete med uppdraget påbörjades. Den första gruppen beviljade samverkansprojekt hade sitt startmöte 7 december 2010 vilket också utgör starten på följeforskningen.

Följeforskning avser här en lärande utvärdering, där följeforskaren utgör ett utomstående bollplank och bidrar till erfarenhetsuppbyggnad och lärandeprocesser under genomförande av ett projekt eller utvecklingsarbete. Den fristående forskaren som har uppdraget följer projektet löpande under längre tid, men stora variationer finns i hur man ser på följeforskning. Det finns i princip två huvudsakliga synsätt, dels att se följeforskningen som en regelrätt utvärdering, dels att se det som en lärandeprocess. Här är det alltså det senare synsättet, som bygger på löpande dialog under projekttiden mellan projektledning, arbetsgrupper och projektorganisation och följeforskare i en interaktiv process. Följeforskningen bidrar både till lärandeprocesser, bland annat genom underlag för beslut och projektutveckling under projekttiden och till en kompetensuppbyggnad för kommande projekt och dels organisationernas och enskildas framtida arbete efter avslutat projekt.

Genom att vara fristående från projektorganisationen har följeforskaren möjlighet att ha ett utifrånperspektiv på verksamheten och kan därigenom ställa kritiska frågor. Samtidigt krävs kontinuerlig återkoppling till projektledning och projektorganisation för att löpande stämma av gjorda observationer och tolkningar och bidra till erfarenhetsåterföring. Arbetet sker i en kontinuerlig pendling mellan informationsinsamling, löpande dialog och förankring, analys och utvärdering samt kommunikation.

Teori och metod

Följeforskningen är utförd inom en tradition av nordisk arkitektur- och planeringsforskning, vilket påverkat såväl teoretiska som metodologiska utgångspunkter. Fokus har varit på processer och samarbeten i planerings- och byggprojekt, såväl tidiga som sena skeden av respektive har omfattats.

Teoretiska utgångspunkter

Då det övergripande syftet med följeforskningen var att studera samverkans- och samarbetsprocesser mellan olika kompetenser har de grundläggande teoretiska utgångspunkterna i stor utsträckning hämtats från planerings- och organisationsteori. Planeringsteorin i sig är inte ett enhetligt fält. Det som främst berörts rör former för samverkan, kommunikativa processer, maktaspekter och medborgardeltagande. Andra teoretiska fält av betydelse i projektet berör exempelvis professionssociologi, urban teori och teorier om

Metod

Följeforskningen har utgått från vad som kan kallas en etnografisk-pedagogisk ansats. Det är en kvalitativ ansats som är inriktad på att generera förståelse för olika processer och fenomen, och passar väl för att studera sociala processer och meningsskapande (Håkansson 2005). Resultatet presenteras som exempel. Genom exempel från det konkreta och specifika är det möjligt att också förstå något om det generella, det vill säga vi förstår något genom något annat (Asplund 1970). Exemplen är en form av berättelser. På detta sätt kan de centrala lärdomarna som kommit fram dels i myndigheternas arbete och de förutsättningar det gett, och i samverkansprojekten med sina olika villkor visas.

Det innebär också att visa på den dubbelhet som finns kring exempelvis samverkan och medborgarperspektiv och de implikationer det kan ha, och att uppmärksamma spänningar och dynamik. En underliggande harmonisyn finns implicit i uppdragets formulering som gör att företeelser som kan uppfattas som odelat positiva verkar för att dölja andra motiv och mekanismer som kan röra faktiska maktförhållanden, manipulationer och annat som snarare kan verka i negativ riktning. Genom konkreta exempel och en medvetenhet om kontexten kan

detta avkodas. Det specifika i exemplen gör det möjligt att förstå även andra situationer, och har en potential att skapa en förståelse för det generella (Flyvbjerg 2003).

Samtliga samverkansprojekt ingick som objekt för följeforskningen. Ett alternativ kunde ha varit att valt två eller tre av samverkansprojekten som var representativa för någon specifik aspekt och ha följt dem nära under hela projekttiden. Men eftersom de tretton samverkansprojekten hade valts ut av myndigheterna för att vara olika och representera såväl olika skalor som objekt fanns det anledning att istället följa alla på lite avstånd för att få en överblick över olika utmaningar, möjligheter och de angreppssätt som användes. Det sist beviljade samverkansprojektet, Vasaplan i Umeå, startade under 2013 och har därför inte följts i samma utsträckning. Även bland de övriga finns skillnader, där det i vissa projekt funnits möjlighet att delta på flera möten och aktiviteter, medan det i andra främst handlat om gemensamma presentationer, kompletterat med någon intervju och skriftligt material. Det har inte alltid varit möjligt att få tillgång till full information om tider för möten och andra aktiviteter i samverkansprojekten. En annan aspekt har varit de geografiska avstånden och antalet projekt som har lett till att det inte varit möjligt att delta vi exempelvis arbetsmöten i ett projekt när det annonserats med kort varsel. Följeforskningen kan schematiskt beskrivas i följande faser:

Orienteringsfas (december 2010-juni 2011): Uppdragets bakgrund och organisation, myndigheternas roller, myndigheternas urval av samverkansprojekt. Samtidigt skedde en första kontakt med samverkansprojekten och intervjuer med myndigheternas representanter i styrgrupp och projektgrupp. En inledande litteratursökning om internationella exempel om konst i samverkan med arkitektur, byggande och planering genomfördes under våren[1].

Löpande datainsamling och analys (juli 2011-juni 2013): Deltagande i aktiviteter och möten inom uppdraget och i enskilda samverkansprojekt, intervjuer med deltagare och analys av skriftligt material. Löpande muntliga avrapporteringar till projektgruppen, feedback vid intervjuer och aktiviteter till samverkansgrupperna efter behov. Tre interna skriftliga delrapporter, januari 2012, januari 2013 och september 2013, har kompletterat den muntliga rapporteringen.

Slutrapportering (2013): Följeforskaren har deltagit i redaktionsarbetet för myndigheternas slutrapportering, dels i form av den externt riktade publikationen *Konsten att gestalta offentliga miljöer – samverkan i tanke och handling* (2013), dels inför avrapporteringen till regeringen februari 2014, med underlag, bidrag till och kommentarer på framtagna texter. Sammanställning av följeforskningens slutrapport.

Under hela perioden har följeforskaren deltagit i de flesta av projektgruppens möten, och vissa av kommunikationsgruppens respektive styrgruppens möten. I styrgruppen har det rört sig om avrapporteringar, och inte hela möten.

Datainsamlingen har i hög grad skett genom intervjuer och mer informella samtal i samband med olika möten och aktiviteter, både med representanter för samverkansprojekten och myndigheterna. Observationer har gjorts i anslutning till möten och aktiviteter, som exempelvis nätverksträffar för samverkansprojekten eller olika publika evenemang i

[1] Litteraturöversikten gjordes av Helen Runting, forskarstuderande KTH, och ingår i bearbetad form i Statens konstråd et al. 2013.

samverkansprojekten. Dessutom har olika former av skriftligt material, inklusive medierapportering ingått som underlag.

Huvudsakliga resultat och effekter

Resultatet av följeforskningen för regeringsuppdraget *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer* har varit dels av projekt- och processtödjande karaktär, dels genererat slutsatser om genomförandet och det myndighetsgemensamma arbetet, dels slutsatser utifrån de erfarenheter som gjorts i de 13 samverkansprojekten som genomförts under uppdragstiden. Här ges en sammanfattande redovisning av dessa.

Projekt- och processtöd

Som beskrivits i avsnittet Bakgrund och syfte ovan är ett uttalat syfte med följeforskning att bidra med reflektioner och löpande resultatrapportering som kan användas som stöd i genomförandet genom s.k. lärande utvärdering. Rent praktiskt kan det beskrivas som fortlöpande kommunikation och förankring. Den här typen av resultat är därför vanligen inte enskilt urskiljbara, utan blir en integrerad del. Värdet ligger i att en utomstående part som exempelvis ställer frågor kring val som görs i projektgenomförandet och fungerar som bollplank. I *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer* har detta haft en funktion framförallt i myndigheternas gemensamma arbete, men även i samverkansprojekten. En viktig förutsättning för detta var den överblick följeforskaren hade över läget och de frågor som uppkom i samverkansprojekten samt i det myndighetsövergripande arbetet.

I myndigheternas samarbete och genomförande av uppdraget har det skett genom att följeforskaren varit adjungerad i projektgruppen och deltagit i en större andel av de möten de hade 2011-13. Här har dels kommentarer till det löpande arbetet givits löpande, kortare rapporter av aktuella frågor i samverkansprojekten eller andra aspekter av genomförandet samt utblickar till andra teoretiska eller empiriska erfarenheter. Detta kan ses som en integrerad del i processtödet i form av en reflektionsgrund för projektgruppen. Därutöver har även enskilda kontakter skett mellan projektgruppens medlemmar och följeforskaren kring speciella frågor och uppdateringar. Sammantaget utgör detta alltså en s.k. bollplanksfunktion. Under projektet har en fortlöpande utveckling av synen på uppdraget och relationen mellan de ingående delarna skett i projektgruppen, som har haft betydelse för genomförandet och den gemensamma förståelsen och definitionen av området som utvecklats över tid.

Återkoppling till projektgrupp och styrgrupp har också skett genom de tre årliga interna skriftliga delrapporterna och presentationerna av dessa som speglat aspekter av det aktuella läget i uppdragets genomförande. Därutöver gjordes våren 2013 en längre skriftlig beskrivning och analys av resultaten i de tretton samverkansprojekten[2] som inspel till grund för myndigheternas gemensamma avrapportering (projektbeskrivningar och slutsatser).

Utöver projektgrupp och styrgrupp har följeforskaren haft återkommande kontakt med de fem konsulter anställda av Statens konstråd som haft i uppdrag att fungera som expertstöd i samverkansprojekten, där de haft ansvar för ett antal var. Här har bidraget från följeforskningen främst varit att fungera som förmedlande länk mellan kunskapsutvecklingen i projektgruppen och konsulternas arbete i samverkansprojektet (och vice versa).

---

[2] Projektbeskrivningarna ingår i starkt förkortad form i rapporten Att verka tillsammans (Håkansson 2013) och analysens teman bearbetade i de respektive kapitlen i samma rapport.

Avstämningar har även skett med kommunikationsgruppen, vilket haft en viktig funktion inte minst i relation till planering och genomförandet av de nätverksträffar för samverkansprojektet som anordnats.

I samverkansprojekten har följeforskarens funktion varierat i omfattning mellan de olika projekten och projektdeltagarna. Generellt har intervjuer och andra kontakter samtidigt fungerat som en avstämning av det egna projektets status i relation till uppdraget som helhet. Enskilda personer i projekten har också i flera fall haft behov av att diskutera sin egen roll i relation till samverkansprojektet och uppdraget som helhet. Följeforskningen har alltså i samverkansprojekten dels fungerat informations- och erfarenhetsförmedlande, dels erbjudit en möjlighet till reflektion och avstämning över den egna rollen/utvecklingen i projektet.

Myndigheternas samverkan
Ett viktigt resultat av regeringsuppdraget som helhet är det samarbete och de kontakter som uppkommit mellan de fyra myndigheterna, och som lett till beslut om fortsatt samverkan. Följeforskningen pekar på den kapacitets- och kunskapsutveckling som skett under genomförandet och som i sig är ett värde för de enskilda myndigheterna och i samarbetet, men också för verksamhetsfältet. Dock behöver detta förvaltas och utvecklas av myndigheterna. En viktig erfarenhet från myndigheternas gemensamma arbete är också att det inledande arbetet i motsvarande projekt behöver en initial fas där roller, kompetenser samt definition av fokus för uppdraget görs och sedan fortlöpande utvecklas.

I genomförandet har kommunikationsfunktionen haft en viktig roll, och en framgångsfaktor var att den tillsattes redan i början av uppdraget och varit en myndighetsövergripande arbetsgrupp. Kommunikatören på Statens konstråd har varit sammankallande i gruppen och också varit medlem i projektgruppen vilket garanterat en förankring i verksamheten. Kommunikationen har alltså varit en integrerad del i genomförandet, där den under de första åren i första hand varit inriktad på intern kommunikation, mellan och med myndigheterna och samverkansprojekten. Under den avslutande fasen kom fokus allt mer på extern kommunikation. Erfarenheten visar att behovet och värdet av fortlöpande intern kommunikation är betydande och har betydelse för genomförandets kvalitet. Att kommunikation i denna form är ett eget kompetensområde ska inte heller underskattas. Det har alltså haft stor betydelse i projektet att kommunikationen funnits som en integrerad del från inledande skeden, och inte varit en separat del i slutfasen som ofta är fallet i många motsvarande projekt.

De sammanfattade resultaten från regeringsuppdraget, av myndigheterna sammanfattade i tolv punkter bekräftar i många punkter tidigare resultat kring bland annat samverkan och offentliga miljöer, och stärker samt förtydligar därmed dessa. Detta behöver förmedlas till praktiken, inkluderande flera olika yrkesgrupper, där en väg är att föra in frågor i utbildning/fortutbildning. Bland annat handlar det om behovet att utveckla samverkanskompetens som del av de professionella rollerna. Ett annat exempel är de utbildningsdagar som myndigheterna höll för konstnärer/KRO kring samverkan och plan- och bygglagstiftningen. I flera fall skulle slutsatserna också kunna få implikationer på policynivå rörande kultur, kulturmiljö, planering och byggande.

En slutsats är att det är viktigt att uppmärksamma den legitimerande roll denna typ av uppdrag och delfinansiering av projekt får för vad som blir möjligt att göra. I den meningen finns ett experimentellt inslag i de genomförda samverkansprojekten.

Samverkansprojekten
Uppdraget har visat att ett samarbete mellan de fyra myndigheterna kring gestaltning och offentlig miljö kan bidra till nya arbetssätt och synsätt kring gestaltningsfrågornas betydelse och därmed i förlängningen ge utfall i de offentliga miljöernas kvalitet. Samverkansprojekten visar på en bredd både i skala, fas i plan- och byggprocessen, angreppsätt och metodutveckling, och på en mångfald i utfallet av vad gestaltning av offentlig miljö kan vara. En övergripande slutsats i följeforskningen med grund i uppdraget som helhet är de utmaningar som relaterar till begreppsapparaten kring gestaltning och offentliga miljöer. I såväl myndigheternas arbete som i samverkansprojekten visade det sig att begrepp som gestaltning, gestaltningskompetens, helhetsgestaltning samt definitioner av offentliga miljöer skapade diskussioner om vad som faktiskt skulle omfattas och också i hög grad gällde olika kompetensers bidrag och roller. Det skapades alltså olika förväntningar på vad uppdraget innebar. Det har framstått tydligt att gestaltning av offentliga miljöer av många direkt förstås som offentlig konst, och i hög grad som skulpturer i parker eller på torg, det som i följeforskningen beskrivits som ett "statytänkande". En slutsats är att det finns en potential i en breddad förståelse av gestaltning och dess bidrag i samhällsutvecklingen.

Det finns alltså ett behov av en fortsatt diskussion och utveckling av begrepp kring "gestaltning av offentliga miljöer". Som uppdragets genomförande visat är en breddad allmän förståelse av gestaltning som en meningsskapande process med både sociala och fysiska komponenter fruktbar. I det ligger också att gestaltning i den tolkningen inte enbart är en fråga för yrkesgrupper med kompetens kring konkret fysisk utformning, som exempelvis arkitekter, landskapsarkitekter och konstnärer. Också andra yrkesgrupper som exempelvis antikvarier, ingenjörer och socionomer kan bidra till gestaltningen genom sina kunskapsfält. Men även de som använder platsen, just genom sin användning och den mening som platsen ges enskilt och kollektivt har en central del i gestaltningen genom sin användning och det meningsskapande som sker. Medborgare och användares deltagande i gestaltningen kan också bestå av konkreta delar av fysisk utformning eller bidrag till fysisk utformning genom erfarenheter och kunskap om miljöns funktion och förutsättningar.

Resultaten pekar också på betydelsen av en bredare tolkning av offentlig miljö till att omfatta landskapet likväl som enskilda avgränsade fysiska rum, som exempelvis torg och parker som är den vanligaste tolkningen. Att förstå offentlig miljö i en vidare mening öppnar för tydligare syn på samband och kopplingar i och mellan miljöer på olika fysiska skalor. Offentliga miljöer omfattar många olika typer av miljöer och sammanhang där människor möts. Det inkluderar också virtuella och sociala rum. Med en helhetssyn på gestaltning av offentliga miljöer inkluderas dessa former av offentliga miljöer. Gestaltningsprocessen kan också i sig utgöra en temporär offentlig miljö.

En slutsats är behovet av att se de offentliga miljöernas betydelse som vardagsmiljöer som berör många människors dagliga liv. Det innebär också att de människor som bor, arbetar eller på andra sätt har en relation till en miljö deltar i definitionen av platsen och dess mening och har en viktig del i gestaltningsprocessen med sina erfarenheter.

Vid gestaltning av offentliga miljöer har många olika kunskapsfält viktiga bidrag för det slutliga resultatet, och det finns ingen mening att rangordna dessa. Inom uppdraget har det ändå funnits anledning att speciellt uppmärksamma tre yrkeskategoriers bidrag: arkitektens, konstnärens och kulturmiljöprofessioner, främst antikvariens och arkeologens bidrag.

Att en kompetens eller en sakfråga får större utrymme i processen leder inte säkert till att det ger ett konkret resultat i utfallet. Däremot ökar möjligheten att aspekter synliggörs. Konst/konstnärlig kompetens har i uppdraget generellt fått större utrymme i samverkansprojekten än i normalfallet. Uppdragets formulering om medveten arkitektur har däremot inte fått samma uppmärksamhet som den konstnärliga utformningens roll. I en situation där arkitektens roll i byggprocessen idag ofta är relativt svag kan det uppstå konflikter om annan (gestaltnings-)kompetens ges i uppdrag att bidra till bättre gestaltade miljöer. Indirekt kan det uppfattas som att arkitektens kompetens att bidra till goda miljöer ifrågasätts och att andra kompetenser ska överta ansvaret. Detta bör uppmärksammas som ett resultat från uppdraget, med en fortsatt diskussion om de olika rollerna och kompetensernas bidrag.

Det är också viktigt att visa på att gestaltningskompetens kan bidra till olika kvaliteter i olika skeden, och att det därför behövs flera former av gestaltningskompetenser i plan- och byggprocessen. Som en följd av detta kan konflikt och olikhet ses som möjligheter och drivkrafter i olika relationer; mellan platser, människor, kunskapsfält. I samband med detta kan gränserna, såväl fysiska som mentala uppmärksammas som den yta där reflektion och handling möjliggörs.

Inom uppdraget har den antikvariska kompetensens bidrag till gestaltningen av offentliga miljöer uppmärksammats. Genom den kan den offentliga miljöns tidslager synliggöras och bidra till gestaltningsprinciper som sammanför dåtid-nutid-framtid. Vidare krävs en medvetenhet att den konstnärliga kompetensen inte är en utan ser olika ut, men att konstnären i sin kompetens har tränat förhållningssätt som kan bidra till exempelvis plan- och byggprocesser även på andra sätt än att resultera i ett konstverk. Gestaltningskompetens bärs i någon mening av många olika yrken, men skulle också kunna ses som framförallt något som uppstår i mötet mellan dessa och deras olika bidrag.

Värdet som skapas i en gestaltningsprocess innebär inte enbart att skapa vackra och funktionella offentliga miljöer, utan att identifiera och lyfta fram även det problematiska. I gestaltning av offentliga miljöer bör motsättningar mellan olika intressen, olika samhällsgrupper och olika tider utgöra en viktig del.

Platsens historia representerar inte alltid en positiv kvalitet. Men även då innebär det ett behov att i gestaltningsprocessen förhålla sig till platsens historia, att välja bort aspekter och att utveckla nya kvaliteter. Att bryta mot platsens historia kan exempelvis vara ett sätt att bryta med maktförhållanden och strukturer och skapa en ny mening. Det pågår en ständig tolkning och omtolkning av en plats, dess historia och betydelse. Utan denna produktion av mening och berättelse om dåtid-nutid-framtid finns bara en fysisk struktur.

Resultaten visar sammantaget på att gestaltningsfrågorna måste finnas med i ett inledande skede i projekt för att bli en mer integrerad del. I de samverkansprojekt som varit mer processinriktade och genomförts i en relativt tidig fas har en helhetssyn i högre grad etablerats. En förklaring är att det i tidiga skeden inte finns lika många låsningar och det finns en större frihet att styra organiseringen av arbetet. I sena skeden är det svårt att påverka grundläggande principer eller mer genomgripande utformning av rutiner och processer. Därför behöver relativt förutsättningslösa och tvärdiciplinära utvecklingsarbeten ske i tidiga skeden, innan upphandlingar, tagna beslut och påbörjade processer låst alternativa lösningar.

Att alla viktiga parter och kompetenser måste vara med i tillräckligt tidiga skeden kan vara ambitionen, men i praktiken är detta inte alltid möjligt att åstadkomma. Det kan exempelvis finnas omständigheter som osäkerhet om finansiering, pressade tidsscheman, politiska eller affärsmässiga skäl att inte göra vissa delar av projekt offentliga och därmed inte vilja vidga kretsen med insyn i ett för tidigt skede. Det kan finnas ofullständig information eller andra svårigheter att identifiera behov och typer av kompetenser och kunskapsområden som bör bjudas in i processen. Det kan också handla om osäkerhet eller försvarandet av roller och revirbevakning som skäl att begränsa involveringen av andra kompetenser, vilket i möjligaste mån måste uppmärksammas och motverkas bland annat genom att skapa mötesplatser och ett samtal mellan berörda grupper, men även genom medvetna beställare som ställer krav på samarbeten.

I organiseringen av gestaltningsarbetet underlättar tydlighet om spelreglerna – projektets förutsättningar, rollfördelning, resurser och löpande kommunikation. Det kan underlätta om det finns grupperingar och mötesplatser där alla centrala kompetenser finns med. Att samordna sig och förstå varandras kompetens, arbetsmetoder, grundsyn och knäcka koder i språkanvändning i arbetsgruppen tar tid. Finns det ett fysiskt avstånd som omöjliggör löpande arbetsmöten är det vanligen ännu svårare om personerna inte redan känner varandra/har samarbetat tidigare. Argumentet att den tid som läggs ner i inledningen tjänas in i implementeringsfasen är gångbar i vissa projekt men i mindre utsträckning i andra. Det kan bland annat handla om projekt med begränsade resurser eller av andra skäl pressade tidsplaner – men generellt lönar sig även där ett gediget förarbete. Tid behöver avsättas för möten, för gemensam idéutveckling, och för att kunna justera efterhand projektet fortlöper och nya aspekter uppkommer.

Förankring och engagemang hos ledning och medvetna beställare har generellt stor betydelse för hur väl projekten lyckats.

Långsiktigt är det inte möjligt att säga om arbetssätten hos de tretton kommuner och företag som ingått kommer att förändras i andra projekt. Man kan anta att för flera av de kommuner/fastighetsägare som driver projekten kommer inte en liknande satsning att göras utan det statliga bidraget. Även i de fall man upplevt det som positivt att vidga deltagandet av kompetenser och har uppnått mervärden kan det beroende på bristande tids- och ekonomiska resurser ses som omöjligt att i större omfattning arbeta på liknande sätt. Ett antal personer har ökat sin kompetens och en kapacitetsuppbyggnad har skett hos de som deltagit. Att omsätta de uppkomna erfarenheterna och resultaten i vardagspraktiken mer generellt återstår. Det är däremot troligt att många av de enskilda personer som deltagit kommer att föra kunskapen vidare i sitt arbete.

Resultatet i relation till nationell och internationell tidigare forskning

Resultaten från följeforskningen bekräftar på en rad punkter tidigare forskning, bland annat rörande behovet att frågor väcks tidigt i processer om de ska bli integrerade i implementeringsfasen (exv Fog et al 1990), konkurrenssituationer mellan olika yrkesgrupper (exv Håkansson 2005), samtidskonstens praktiker kring platsspecifik konst (exv Kwon 2002), skapande av värde kring kulturmiljö (Olsson 2003), gestaltning av offentliga miljöer (Gabrielsson 2006) former för medborgardeltagande (exv Innes & Booher 2003), konstnärens roll som den andre och skapande av utrymme för reflektion (exv Metzger 2010), process- och projektledningens betydelse (exv Karrbom-Gustavsson & Gohary 2011). Då uppdraget är konstruerat så att det rör en praktik som kombinerar flera olika fält, som arkitektur och planeringsforskning, kulturvård, konstvetenskap, statsvetenskap, sociologi, antroplogi,

management och organisationsstudier för att nämna några finns en viss fragmentering. Ett samtida forskningsprojekt som behandlar flera av dessa delar är Mellanplats (se Stenberg et al 2013) som bland annat rör medborgardeltagande och medskapande i utformningen av bostadsområden. Ett annat exempel är de essäer på uppdragets huvudteman som finns i slutrapporten (Statens konstråd et al 2013) av Gabrielsson (gestaltning), Listerborn (deltagande), Wikforss (organisation), Bergman (offentliga miljöer) samt Runting (nationella exempel på konst i offentliga miljöer) som visar på att resultaten inom och mellan dessa områden ligger i linje med aktuell forskning.

Värdet i följeforskningens resultat ligger främst i kombinationen av olika frågeområden och att förmedla konkreta praktiska exempel.

Resultatets relevans för kulturmiljön, kulturarvet och kulturmiljöarbetet

En central slutsats i följeforskningen rör kulturmiljöarbetets betydelse för gestaltning av offentliga miljöer. Uppdragets konstruktion i sig indikerar frågornas betydelse genom att främja ett ökat samarbete mellan Riksantikvarieämbetet, Statens konstråd, Boverket och Arkitektur- och designcentrum: kulturarv och kulturmiljöfrågor är centrala vid gestaltning av offentliga miljöer. I samverkansprojekten blir detta belyst på flera sätt med betydelse för kulturmiljöarbetet i stort. Det gäller exempelvis kulturarvet och kulturmiljön som utgångspunkt i gestaltningsprocesser, som föremål för gestaltningsprocesser, som inspiration till konstnärliga gestaltningar, som värdeskapande och kulturmiljöprofessioners bidrag till gestaltningen av offentliga miljöer och som kompetenser i plan- och byggprocesser.

Viktiga inslag har rört synliggöranden, minnen och skapande av nya värden med anknytning till miljöer, frågor med hög relevans för dagens kulturmiljöarbete. Frågor om bevarande har i mindre grad berörts, vilket också delvis har med urvalet av samverkansprojekt att göra.

En erfarenhet från uppdraget som följeforskningen uppmärksammar är hur gestaltningsprocessen kan vidga frågan om kulturarv och kulturmiljö till en fråga mer än om bevarande av objekt eller specifika miljöer i samband med stadsutvecklingsprocesser i olika skala. Genom olika former av gestaltning kan kulturmiljöaspekter synliggöras och förstärkas. I vissa fall kan det vara ett tillägg parallellt eller i anslutning till beslut om bevarandeåtgärder, i andra fall något som sker enskilt. Det kan också handla i fall där det inte finns något konkret objekt att bevara, men där exempelvis fysiska samband och siktlinjer kan bidra till förståelse av platsens betydelse i ett historiskt perspektiv. En konstnärlig gestaltning kan exempelvis ses som ett komplement men också ett mervärde till en dokumentation av en kulturhistoriskt betydelsefull miljö eller av objekt. Det betyder alltså att det representeras i den fysiska miljön, inte bara genom en dokumentation av den tidigare miljön. Detta kan också göras av utformningen av miljön utan att vara en specifik konstnärlig gestaltning, vilket är värt att påpeka då de studerade projekten genom uppdragets upplägg och genomförande har haft en betoning på konstnärernas roll. Tre exempel från samverkansprojekten på hur kulturarv och kulturmiljö utgjort en gestaltningsprincip är Gruvstadsparken i Kiruna, Kvarteret Valnötsträdet i Kalmar och H+ i Helsingborg. Det första är ett drastiskt exempel då det behandlar hur stora delar av befintlig bebyggelse rivs. I arkitekterna Boel Hellman och Marcus Aernis förslag till ett gränsverk (Lysmasken) kombineras ett synliggörande av gränsen mellan stad och gruva, och är tänkt att kombineras med dokumentation om stadens och gruvans gemensamma historia i ett "besöksrum". Sofia Sundberg, Ingo Vetter, Karl Tuikkanen har jobbat med en gestaltning av områdets minnen genom att använda rivningsmassorna på plats i form av kuber som markerar husgrunder och strukturer. I båda fall

skapas nya strukturer och knyter samman dåtid och framtid. I Kalmar finns många lager kulturarv i det aktuella kvarteret, och det gestaltningsprogram som tagits fram knutet till detaljplanerna av konstnären Päivi Ernkvist och landskapsarkitekterna Pia Englund och Anna Frank i samarbete med stadsarkeologerna Stefan Larsson och Hanna Menander har gjort ett urval och prioriteringsordning bland dessa värden och föreslagit lösningar för att synliggöra framför allt det medeltida torget som delvis finns kvar under mark, genom former, materialval och form. Dessutom finns en rad principer för att skydda miljöns karaktär som helhet. I Helsingborg har det främst handlat om att medvetandegöra områdets funktioner och innehåll inför en framtida omvandling. FRONT använde Helsingborgstegel för att skapa ett program med prototyper för gatumöbler och konstnären Simon Starling gjorde ett verk som baserades på duvslag från en samtida koloniförening, och dess berättelse om området. I H+ var en grundprincip att konsten skulle utgöra en möjlighet för dialog med och mellan medborgarna kring hamnområdet och Helsingborg som stad, kring identitet och tillhörighet.

Ett annat exempel är resecentrum i Nora där Magnus Karlén och Karin Tyrefors i samarbete med bland annat stadsarkitekten utformat stationsplan och järnvägsparken på ett sätt som tydliggjort områdets historiska kvaliteter, betydelse och koppling till staden samtidigt som det anpassats för dagens användning med busstrafik. Här ligger lösningen nära en bevarandediskurs, där nya värden skapats i nära anslutning.

I flertalet av projekten är det vardagsmiljöer och nutida kulturarv som stått i fokus, ibland även utifrån platsens historiska rötter. Bostadsområden är ett tydligt exempel på betydelsen av att förstärka berättelsen om platsen och kopplingar mellan olika tider men också de fysiska sambanden och förståelse av stadens eller områdets utveckling. Att i kulturmiljöarbetet uppmärksamma vardagsmiljöerna och det typiska framstår som en viktig strategi i arbetet med kulturmiljön, och det unika i de olika på ytan liknande miljöerna.

Kulturmiljöprofessionernas betydelse i plan- och byggprocesser tydliggörs speciellt i samverkansprojekten i kvarteret Valnötsträdet i Kalmar och Akademiska sjukhuset, Uppsala. Kompetensen hos arkeologer och antikvarier har stor betydelse i samverkansprocessen som aktiv deltagare, snarare än experter i remissfas. En mer aktiv roll ställer krav på beställare och de som formar arbetsprocessen, men också på professionerna själva. Resultaten visar tydligt på behovet av att arbeta proaktivt och finnas med i tidiga skeden, men kan också ställa krav på inslag av andra förkunskaper i utbildningen, med grundläggande kunskap om samverkan i plan- och byggprocesser och en förändrad yrkesroll.

Resultatspridning – nuläge och framtida

Resultaten har under genomförandet av projektet kontinuerligt spridits internt till de i projektet ingående myndigheterna genom delrapporter[3] redovisningar vid projektmöten och

[3] Interna skriftliga avrapporteringar:

Håkansson, M. (januari 2012) Verk tillsammans: samverkan om gestaltning av offentliga miljöer Delrapport 1 Reflektioner kring myndighetssamverkan och samverkansprojekt.

Håkansson, M. (januari 2013) Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer. Följeforskningsrapport 2 – fokus på uppdragets mål och genomförande i relation till samverkansprojekten.

Håkansson, M. (mars 2013) Projektbeskrivningar, teman samt tentativa slutsatser för samverkansprojekten

Håkansson, M. (september 2013) PM om genomförande och centrala erfarenheter från samverkansprojekten.

för styrgruppen; till samverkansprojektens deltagare i anslutning till deltagande vid olika aktiviteter i respektive projekt samt vid de nätverksträffar som anordnats.

Presentationer till en vidare publik har gjorts vid Arkitekturmässan, Göteborg 2011, programkvällar Statens konstråd 2011, programkväll Marabouparken 2012 och vid uppdragets slutkonferens december 2013.

I vetenskapliga sammanhang har material från projektet presenterats muntligt vid symposiet Plannord i Aalborg 2012 samt konferensen AESOP, Dublin 2013. Det har även presenterats på interna seminarier KTH 2011-13 samt vid ett seminarium BTH våren 2014.

Material från projektet har också använts som exempel i undervisningen i samhällsplanering vid KTH, b.l. a. i kursen Samhällsbyggnadsprocessen, åk 1 Samhällsbyggnadsprogrammet, Planning Theory and Urban governance och Sustainable urban planning – strategies for urban and regional development, mastersprogrammet Sustainable Urban Planning and Design.

1 juni 2014 hölls ett föredrag baserat delvis på forskningen vid en seminariedag om cultural planning anordnat av Kultur och bildning, landstinget Uppsala, med en publik av främst tjänstemän från kommunala kultur- respektive stadsbyggnadsförvaltningar (eller motsvarande) i Uppsala län, samt politiker och regionala myndigheter (exv länsmuseet).

Skriftligt har projektet externt presenterats i Statens konstråds årsbok för 2010 respektive 2011, tidskriften PLAN (tillsammans med projektgruppen) samt i rapporten *Att verka tillsammans – erfarenheter från gestaltning av offentliga miljöer* (Håkansson 2013) (tillgänglig tryckt samt digitalt via Statens konstråds hemsida, länkar från Boverket och riksantikvarieämbetet samt via KTH). Rapporten delades ut vid slutkonferensen december 2013 (drygt 300 ex) samt har skickats ut i ytterligare exemplar via myndigheterna och KTH vid beställning, samt är tillgänglig digitalt.

Följeforskaren ingick även i redaktionsgruppen för den myndighetsgemensamma boken *Konsten att gestalta offentliga miljöer – samverkan i tanke och handling* (Statens konstråd et al. 2013) och skrev delar av projektbeskrivningarna samt faktagranskade innehållet.

Rapporten *Att verka tillsammans* recenserades i tidningen Arbetet efter slutkonferensen (januari 2014).

Följeforskningen har 2014 uppmärksammats på KTHs web, i personaltidningen Campi samt i KTHs externa publikation KTH&Co som distribueras till externa parter samt alumni.

Plan för fortsatt spridning

- Fortsatt distribution av forskningsrapport.
- Fortsatt användning av materialet vid föredrag och i undervisning.
- Materialet planeras att under 2014/15 resultera i två vetenskapliga artiklar, en med fokus på kulturmiljöprofessioners roller i stadsplanering (baserat på samverkansprojekten Valnötsträdet i Kalmar (arkeologer) och Akademiska sjukhuset i Uppsala (antikvarie), en med fokus på deltagandeprocesser, planering och olika gruppers syn på bebyggelsemiljöers kvaliteter och funktioner.
- Resultaten planeras också ligga till grund för framtida forskningsansökningar för att möjliggöra uppföljning av utfallet över tid.